

Королів-Старий забороняв дружині читати рецензії на її твори.

Авторитетний лінгвіст Іван Огієнко, навпаки, назвав мову творів Наталени Королевої тим чинником, що позитивно вирізняє її серед інших, бо видно, що авторка працює над її вивченням. На схилі віку письменниця пояснювала: нерідна для неї українська мова здобулася важкою і наполегливою працею над студіюванням словників, літописів та архівів, бо хто дивиться на мову, що то звичайна «своя», «конверсаційна» мова, той дуже часто знає її поверхово.

Ольга-Олександра Дучимінська відзначала в журналі «Нова хата» захопливі сюжетні ходи повісті «Без коріння» та симпатію до героїні, з якою навіть жаль прощатися. Дороги, якими їй судилося пройти, мабуть, дуже небуденні, тому «авторка не повинна залишати нас так тільки за порогом інституту».

Перевидана 1968 року в Клівленді повість містить уточнення й коментарі письменниці, а найцікавіше — справжні прізвища учениць та учителів інституту (цей перелік наведено в примітках до видання). Твір витримав випробування часом і кількома перевидань, однак сучасним читачам і читачкам буде цікаво відчутти той первісний резонанс, що його він викликав у літературному просторі міжвоєнної Галичини, щоб зрозуміти, як іноді з плином часу головні питання стають другорядними, а другорядні — головними.

Мар'яна Комариця

I

Народилася я 3 березня 1888 року в Бургосі в Іспанії (Стара Кастилія). Мама моя померла п'ять годин по моєму народженні, так що бачила я тільки її портрет та малу мініатюру, яку батько завжди носив, навіть коли й оженився по-друге, приблизно 12 чи 14 років по маминій смерті.

Мама моя була чисто іспанської крові. Звалася Марія Клара Фернандес де Кордоба. Рід її споріднений зі св. Домініком.

Батько так був засмучений маминою смертю, що не хотів мене ані бачити. Тож перші чотири роки мого життя я провела в бабуні, матері мого батька, Теофілі Дуніної-Борковської, родженої Довмонтович. Була литвинка. Вона мене привезла (з мамкою) на Волинь.

З матірнього боку я мала лише вуйка, маминого брата, іспанського священника, та тіточку, його сестру, Інес, яка ще була в кляшторному пансіонаті. Було їй усього десять років, коли я народилась.

Не було мені ще й п'яти років, як умерла бабуня Теофіла. Вуйко Євгенію приїхав по мене і знов привіз мене до Іспанії. Але в себе залишити не міг. Він ніколи не мав жодної господині, ані жіночої прислуги, тому не було кому мене доглядати. Довго шукав пансіонат, який би схотів мене прийняти. Ніхто не хотів, бо до пансіонатів приймали лише від десяти років.

Батько був невідомо де: на Цейлоні, в Індії, в Єгипті. Бо був він членом Французької академії наук (ентомолог) і бував у наукових подорожах.

Нарешті вуйко Євгенію знайшов десь у Піренеях кляштор, який мене прийняв із тим, аби я там виросла, а як буде мені десять років, вступила б до їхньої школи.

Коли мені було 11 років, мене взяла до себе тіточка Інес, яка вийшла заміж. Але недовго жила. І знов я остала без жіночого впливу, лише з двома вуйками. Вуйко Євгенію мав бути одним із ватиканських бібліотекарів (перфектно знав арабську мову). Вуйко Лорансо, удівець по тіточці Інес, увесь занурився у студії старих анналів.

Училася я то в Іспанії, то у Франції, то в Римі. Тому знаю багато речей, яких жінки звичайно не знають (за освітою я археолог). Але не вмю шити, вишивати, в'язати... Варити навчилася, як вийшла заміж за Василя Короліва в чехах. Навчила мене цього старенька сестра Бехинського пароха, бо ми жили тоді в Бехине.

До Чехії я втрапила з моєю мачухою, другою дружиною мого батька, який також умер. Вона була чешка, але в Чехії ніколи не була, бо була з роду Отто з Лосів, що був страчений по Білогорській битві 1620 р. Від того часу галузь із того роду, з якого вона, Людмила з Лосів,

походила, жили на еміграції в Парижі. Але не забували, що вони — чехи.

Вона навчила мене чеської мови, історії, літератури. По скінченні Першої світової війни р. 1919-го мачуха схотіла повернутися до вільної Чехії як репатріантка. Мене записала як свою доньку. Вона дітей не мала і до мене ставилась як до рідної.

Але по дорозі вона вмерла, і я мусила їхати до Чехії як репатріантка. З двірця я поїхала до міністерства і висвітлила, як зі мною стоїть справа. Мені дуже ласкаво відповіли, що коли чешка була не рідна мати, то, най і не рідна, Чехія буде батьківщиною. І видали мені документи як чеській репатріантці. Дали мені й тимчасову працю в міністерстві як перекладачці.

У Празі я познайомилась із доктором Василем Королевим. Він умовив мене перейти за перекладачку до української місії. В. Королів почав учити мене на українську письменницю. Мали ми і добрі, і тяжкі дні. Але більше біди. По-українськи я чимало написала й видрукувала.

Грудня 11-го 1941 року В. Королів помер. І я лише за пів року довідалась, яка була причина його смерті. Грудня 9-го 1941 року він поїхав до Праги. Чому? Не сказав мені. А я дуже не випитувала, бо знала, що він там має у друкарні книжки і ті листівки, що з них я Вам послала дві. Сказав тільки, що лишиться в Празі день чи два, бо був дуже побожний і хотів перед Різдвом сповідатися. Повернувся 11 грудня ввечері. І подзвонив. Я відчиняю. Сказав тільки: «Слава Ісусу Христу!» — і впав мертвий... Без агонії, без страждань... Тільки двічі затремтіли повіки...

Я побігла до сусідів, щоб допомогли перенести на ліжку. Сусід відійшов уже на працю. Тож прийшла сусідка та син сусідів Войтех, тоді ще студент. Він дуже любив мого дружину, а дружина — його, бо ми тут довго жили. Тепер буде 20 років, як я тут живу.

Войтех поміг перенести тіло на ліжку, а сам побіг по лікаря.

На другий день приїхали дві сестри монашки. Це лікар-москаль телефонував сам до Праги, до церкви, що В. Королів умер і потрібно священника для похорону. Сестри заопікувалися похороном.

На Щедрий вечір до мене з'явилися німці з трусом. Нічого не знайшли, але ще були разів три чи чотири, доки не переконались, що я нічого справді не маю і не знаю.

А за пів року зустріла я в Празі скульптора-чеха, нашого знайомого. Він мені розповів, що зустрів був мого дружину саме в день його смерті, 11 грудня 1941 року. І здивувався, що той такий блідий і зворушений. На те дружина йому сказав, що його викликали до гестапо. Воно його тепер пустило, але він певний, що за тиждень або два його заберуть до концентраку. Чому?

Нам давно не було з чого жити: з Подебрадської академії дружина відійшов за два чи три роки, як там викладав, і пенсій жодних ми не мали, крім моєї як інвалідові, сестрі Червоного Хреста за Першої світової війни, то дружина згадав, що він — академічний маляр і малював переважно на Закарпатті (доки було можна) в костелах та монастирях. Там він дуже заприятелював із василіанами, особливо з ігуменом о. Мироном

Калинцем. Цей о. Калинець і замовив був листівки, що я Вам із них дві послала. Але о. Калинця німці саме арештували (так і вмер у концентраку), а що він бував у нас, а мій дружина у нього, то, певно, тому й причепились і до дружини...

Це все так вплинуло на мого дружину, д-ра В. Королева, що йому розірвалося серце — не хотіло йти до німецьких концентраційних таборів.

II

Писати почала я давно, а перестала з двадцять років тому. Писала спочатку у французькій пресі. Якусь мою археологічну працю видано було навіть по-московському («О мотиве плетенки в армянской орнаментике»). І думала я працювати у французькій літературі, до чого мене дуже намовляли приятелі мого батька: Анатоль Франс і Каміль Фламмаріон, астроном. З української мови колись, не згадаю року, бо дуже давно, зробила була я переклад на французьку, бо ніхто тоді не міг перечитати, що то за мова.

По-українському почала писати з 1919 року, коли познайомилася, а потім і одружилася з доктором Королевим. Він умовив мене таки кинути французьку літературу, бо ж «у французів багато авторів, авторів оригінальних, а українська література — ще вбога...» Він навчив мене української літературної мови, навчив засобів, як писати.

І коли видавництва вимагали від мене, щоб я писала про запорожців, про Довбуша або щоб я віддзеркалювала

біжуче життя, то покійний дружина мій казав мені: «Не слухай їх... І не читай критики на себе... Те, що ти можеш дати українській літературі свого, буде цінніше. Але це оцінено буде пізніше...». Бо мені все закидали, що я беру далекі українцям теми і з чужого життя.

А я ж із фаху, як я писала Вам, — археолог!

Я написала такі праці, і вони були видрукувані:

1. «Наслідування Христа» Томи Кемпійського, переклад з латини на українську мову.
2. «Дорога досконалості!» св. Терези Великої, переклад з іспанської.
3. «Во дні они», Львів, 1935 рік. Збірка оповідань з Євангелія, взяте часто з археологічного боку.
4. «1313». Рік, у якому Бертольд Шварц винайшов стрільний порох. Образи німецького середньовіччя. Життя лицарства, кляшторів, учених, простого люду, ремісників, вояків.
5. «Інакший світ». Збірка оповідань.
6. «Без коріння». Рік, що я перебула в Київському інституті благородних дівиць, аби навчилася московської мови — було це бажання моєї мачухи чешки.
7. «Предок». З родинних анналів. Як стрінулись у сарацинській неволі як бранці у XV ст. двоє моїх предків. З матірнього боку — дон Карльос Лясерда де Кастро, з батьківського — Адам Дунін-Борковський. Перша частина повісті — в Іспанії, друга — в неволі у сарацинів, третя — в Україні, на Волині.
8. «Сон тіні». Історична повість із часів царя Адріана. Головна постать — Антиной, про якого я відкрила цікаві дані. А власне: що був це не улюбленець, але син Адріана

і тайний християнин. Бо завжди носив медальку, на одній стороні якої було ягнятко, на другій — грецькі альфа й омега. Втопити його звеліла Августа Сабіна, жінка Адріанова, яка хотіла бачити на троні свого улюбленця Луція Бера, бо дітей Адріан і Сабіна не мали. У числі персонажів повісті є історична постать — довірений і улюблений Адріанів раб, джура Мостар, українець, бо «з Борисфена походить». Друга постать — також українка (історично), донька центуріона, який привів Адріанові з українських степів улюбленого Адріанового коня Бористана. Адріан цьому коневі звелів поставити пам'ятник і склав вірш на його честь.

9. «Легенди старокиївські» — св. Ольга, св. Анастасія й інші, від скіфів починаючи і до грецьких колоній у Криму.

10. «Легенди старокиївські», частина друга. У числі легенд — фонтан Самсона в Києві, вулиця «Лакерди» (Лясерда) і цікава деталь про походження Сен-Жермена, славного алхіміка й чародія; він був сином української селянки з Підкарпаття і графа Ференца Ракоці.

11. «Останній бог». Це друга частина «Сну тіні», бо Антиной був фактично останнім, кому римляни ставили храми й вівтарі. Ця моя праця ще не друкована, бо прийшла Друга світова війна, видавництво хотіло, щоб я писала «на політичні теми»... І я замовкла аж до цього часу...

12. «Стежками і шляхами життя». Мій життєпис у формі повісті. Ще не друковано. XXII розділи. Буде друкуватися у Франції.

13. «Мезу, жрець єгипетський». Мойсей як учень єгипетських храмів і кандидат на єгипетського жерця. Не друковано.